

PLANINGAS SOCIALISTINĖS EKONOMIKOS VYSTYMASIS

P. GILYS

Planingumas yra visuotinis socialistinėje ekonomikoje vykstančių ūkinių procesų bruožas, pasireiškiantis sąmoningu optimaliu ekonominių proporcijų tarp įvairių žmonių, kolektyvų ūkinės veiklos pusių, tarp liaudies ūkio šakų palaikymu. Nuolatinis, sąmoningai palaikomas proporcingumas, sako V. Leninas, ir yra planingumas (2, p. 579). Priešingas planingumui ekonominių (ir apskritai visuomeninių) reiškinių bruožas yra gaivališkumas. Planingumas egzistuoja ten, kur pasiekiami iš anksto numatyti rezultatai. Jeigu ekonominiame procese visiškai realizuojami iš anksto numatyti tikslai iš anksto numatytomis priemonėmis, tai tokį ekonominį procesą galima vadinti planingu. Ir atvirkščiai, jei iškelti tikslai liko neįgyvendinti arba veiklama neturint aiškių tikslų, neapibrėžus veikimo būdu bei priemonių ir todėl gaunami nenumatyti rezultatai, tai toks ekonominis procesas bus gaivališkas *

Planingumas ir gaivališkumas — dvi ekonominių procesų pusės, kurios įvairiuose visuomenės vystymosi etapuose egzistavo skirtingomis proporcijomis. Planingumas atsirado kartu su sąmoninga gamybine žmonių veikla, kai žmogus pradėjo sudarinėti pačias primityviausias savo ekonominės veiklos programas, siekdamas sąmoningai įtvirtinti tam tikras struktūras, suteikdamas gamtos daiktams iki šiol nežinomas visuomenės formas, organizuodamas žmonių santykius.

Tuo metu (ir taip buvo visuose ikikomunistiniuose gamybos būduose) planingumo ir gaivališkumo santykis buvo gaivališkumo naudai. Tai buvo stichijos viešpatavimo era. Žmogus galėjo numatyti tik nedaugelį savo veiklos padarinių, jis suvokė tik tiesioginius, artimiausius jos rezultatus. Kitaip tariant, io sąmoningos veiklos akiratis buvo siauras ir apėmė tik artimiausius individualios ir grupinės ekonominės žmonių veiklos padarinius.

Tuo metu visuomenės vystymosi mechanizmas mažai kuo skyrėsi nuo gamtoje veikiančio mechanizmo. Istorijos raida voko susikrvižiuojant, susikertant aibei individualių veiksmu bei poelgių. Istorinis būtinumas prasiškindavo sau kelią per gausybę atsitiktinių (istorijos požūrių) reiškinį. Tiesa, ir tada žmonės kūrė istoriją, tačiau kūrė ją *nesąmoningai*. Jie suko didįjį istorijos ratą nežinodami, siekdami savo tiesioginių tikslu — geriau aprūpinti žmones maistu, drabužiais, būstu ir t. t. Visuomeninė pažanga buvo šalutinis, nenumatytas, gaivališkas šios veiklos rezultatas.

Tai leidžia darvti išvadą, kad planingumas ir gaivališkumas yra *santykiniai* ekonominių procesų bruožai. Tas pats ekonominis procesas gali būti iš vienos pusės planingas, o iš kitos — gaivališkas. Vienų, iš anksto numatytų ekonominės veiklos rezultatų

* Absoliučiai planingi ir absoliučiai gaivališki ekonominiai procesai yra gana retas atvejis ūkininkavimo praktikoje. Praktiškai kiekviename ekonominiame procese yra tiek planingumo, tiek gaivališkumo elementu. Jų lyginamasis svoris priklauso nuo to, *kokių laipsnių* ekonominiam subjektui pavyksta iš anksto numatyti priemonėmis įgyvendinti savo tikslus.

požiūriu ši veikla bus planinga, o kitų, nenumatytų, neplanuotų ūkininkavimo rezultatų požiūriu ji bus gaivališka. Arba formuluojant kiek kitaip: individualių ar grupinių tikslų įgyvendinimo požiūriu veikla gali būti planinga ir tuo pačiu metu visuomenės (visuomenės vystymosi) logikos, tendencijų požiūriu ji gali būti gaivališka, nes tuose individualių ir grupinių veiksmų tiksluose ši logika, tendencijos neatsispindi. Iktikoministiniuose gamybos būduose šis dvilypis (iš vienos pusės planinga, iš kitos — gaivališka) ūkinės veiklos pobūdis reiškėsi praktiškai visuotinai.

Istorijos raidoje žmogus vis geriau pažino gamtos ir visuomeninius reiškinius, išmoko juos geriau valdyti. Visa tai didino planingumo lyginamąjį svorį ir vaidmenį. Vis mažesnį poveikį žmonijos istorijai darė gamtos ir visuomenės nekontroliuojamos jėgos. Paskutinis antagonistinis (iki-komunistinis) gamybos būdas — kapitalizmas pasižymi gana aukštu gamtos procesų pajungimo žmogaus sąmonei laipsniu. Geriau įvaldomi ir ekonominiai procesai individualios žmonių veiklos ir kapitalistinės įmonės mastu. Čia nemažą vaidmenį suvaidina atradimai mokslinio darbo ir valdymo organizavimo, sociologijos, psichologijos, socialinės psichologijos srityse. Tačiau kapitalizme išlieka anksčiau minėtas ekonominės veiklos dvilypumas (planinga-gaivališka). Kapitalistinėje visuomenėje nekontroliuojamai, gaivališkai susiklosto ryšiai tarp kapitalistinių įmonių, išlieka dideli nesutapimai tarp numatytų ir realių ekonominių procesų rezultatų. Trumpai tariant, planingumas kapitalizmo sąlygomis reiškiasi tik kapitalistinės įmonės viduje.

Kapitalistas gali užtikrinti (žinoma, ne šimtaprocentinį) planingumą savo firmoje. Tačiau dažnai visuomenės požiūriu tas planingumas būna nepriimtinas. Todėl visos visuomenės požiūriu jis reiškiasi kaip „ne ta“ tvarka, nepriimtina tvarka, kaip dezorganizacija, kaip *stichija*. Kapitalistas sąmoningai individualinės sąmonės požiūriu nusprendžia gaminti tam tikrą produkciją, sąmoningai pasirenka priemones tam tikslui įgyvendinti, tačiau, pagaminus produkciją, neretai paaiškėja, kad ji nereikalinga visuomenei. Vadinasi, visuomenės požiūriu netinkamai, *nesąmoningai* buvo pasirinktas pats tikslas ir to tikslo įgyvendinimo priemonės.

Aukščiau buvo kalbama tik apie gnoseologines ekonominių procesų planingumo prielaidas, t. y. buvo pabrėžta tik ekonominių reiškinų pažinimo laipsnio įtaka planingumo ir gaivališkumo ekonomikoje santykiui. Tačiau šalia gnoseologinių egzistuoja ir kitos, tarp jų ekonominės, planingumo prielaidos. Lemiamą reikšmę planingumo ir gaivališkumo santykiui ekonomikoje turi toks ekonominis veiksnys kaip gamybinių jėgų ir gamybinių santykių išsivystymo lygis. Kuo labiau išvystytos gamybinės jėgos, kuo gilesnis darbo pasidalijimas, kuo aukštesnis ekonominių procesų visuomeniškumo laipsnis, tuo ekonomikai labiau būdingas integratyvumas, tuo daugiau ji turi sistemos, „ekonominio organizmo“ bruožų, tuo aštriau reiškiasi būtinumas planingai tvarkyti, organizuoti ekonominius procesus. Kol visuomeninis gamybos pobūdis reiškiasi tik atskiro ūkinio vieneto ribose, tol ir planingumas buvo objektyviai būtinas tik atskiros įmonės, dvaro, fermos mastu. Kitaip tariant, jis reiškiasi kaip ekonominė būtinybė tik mikroekonomiiniame lygmenyje. Kai gamybos visuomeninimo procesas apima visą ekonomiką, planingumo elementų objektyviai turi atsirasti ir makroekonomiiniame lygmenyje, t. y. ryšiuose tarp įmonių, šakų ir pan.

Ekonomikai pasiekus tam tikrą išsivystymo lygį, gamybinės jėgos negali toliau normaliai vystytis, jeigu ekonominių procesų planingumas reiškiasi tik atskiro ūkinio vieneto ribose. Ekonomika tampa vieningu glaudžiai susijusių dalių, elementų organizmu, ir gamybinės jėgos gali funkcionuoti tik kaip šio sisteminio organizmo specializuoti organai, skirti viso jo kaip visumos funkcionavimui.

Viena iš svarbiausių socialistinės revoliucijos misijų ir yra sudaryti sąlygas tokiai sisteminei ekonomikos raidai. Socialistinė revoliucija privati gamybos priemonių nuosavybę pakeičia visuomenine. Visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės sąlygomis galima planuoti, organi-

zuoti ir valdyti ekonominius procesus viso *liaudies ūkio mastu*. Bendru ekonominiu, viso liaudies ūkio mastu ima reikštis ir ekonominių procesų planingumas*.

Planingumas yra imanentinis, būtinas, esminis socialistinės ekonomikos sistemos bruožas. Jį sąlygoja šie du veiksniai: 1) visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė; 2) ekonominių procesų planavimas ir valdymas viso liaudies ūkio mastu, kurį vykdo socialistinė valstybė. Ekonominiame literatūroje galima aptikti nuomonę, kad ekonominiame planingumui egzistuoti yra pakankama viena sąlyga — visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės egzistavimas. Iš to išeity, kad planingumas atsiranda automatiškai, savaime ir be sąmoningos, organizuojančios socialistinės valstybės veiklos.

Tačiau tokią poziciją vargu ar galima pavadinti teisinga. Visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė yra būtina, bet ne vienintelė socialistinės ekonomikos planingumo sąlyga. Kita būtina planingumo prielaida yra sąmoninga, planuojanti, reguliuojanti, organizuojanti socialistinės valstybės, atstovaujanti visos visuomenės interesams, veikla. Vargu ar socialistinė ekonomika plėtotųsi planingai, vargu ar joje nepradėtų vyrauti stichija, jeigu, suvisuomeninus gamybos priemones, ekonomika nebūtų valdoma iš vieno centro.

Socialistinės ekonomikos planingumas realizuojamas per planų sistemas, apimančias visas liaudies ūkio sferas bei pakapas, sudarymą ir įgyvendinimą. Tačiau reikia atminti, kad ne visada planavimas veda prie planingumo. Jeigu planai yra netikroviški, neturi objektyvaus pagrindo, nepagrįsti objektyviomis galimybėmis, tai jie yra gaivališkuo, o ne planingumo reiškejai. Jie gali sukelti disbalansus, disproporcijas. Ekonominis planingumas realizuojamas sudarant tikroviškus, moksliskai pagrįstus planus.

Nenoras priskirti prie planingumo veiksmų sąmoningą socialistinės valstybės veiklą sukeltas baimės, kad, šią veiklą priskyrus prie planingumo prielaidų, pastarasis praras savo grynai objektyvų pobūdį. Čia užmirštama, kad pirmiausia tarp planingumo ir planavimo bei valdymo nėra lygybės ženklų, kad tai nėra tapačios sąvokos. Kaip jau minėta anksčiau, planingumas per planavimą įgyvendinamas tik tokiu laipsniu, kokiu ekonominiai planai yra objektyviai pagrįsti. Arba dar kitaip — planingumas atstovauja tik objektyviajai planuojančios veiklos pusei.

Antra vertus, socialistinės valstybės sąmoningos ekonominės veiklos negalima laikyti grynai subjektyvia. Kiekvienoje sąmoningoje veikloje greta subjektyvių esama ir objektyvių elementų. Okininkaujantis subjektas tam tikrose ribose, tam tikru mastu gali savo nuožiūra, subjektyviai formuluoti tikslus, pasirinkti tų tikslų įgyvendinimo priemones bei būdus. Tačiau ši subjekto laisvė, kaip minėta, turi ribą. Už šios ribos jis akis į akį susiduria su objektyvia ekonomine *būtinybe*. Ekonominis subjektas negali jos panaikinti ar apeiti. Jis šiai būtinybei turi paklusti. Pavyzdžiui, žmogus tam tikrose ribose individualiai, subjektyviai gali pasirinkti savo vartojimo struktūrą. Jis gali pats nuspręsti, ką jis, pavyzdžiui, konkrečiai valgyti, kuo jis konkrečiai rėdysis tam tikru momentu. Tačiau apskritai jis būtinai turi kažką valgyti, kažkuo rėdytis. Jeigu jis priešinsis, nepaisys šios būtinybės, jis žus. Bet tokio nepaisymo, priešinimosi nebus galima pavadinti sąmoninga tikrąja to žodžio prasme veikla. Tai bus subjektyvistinė, voliuntaristinė veikla. Joje nėra objektyvaus pagrindo.

* Kaip matome, visuomenės ekonominio vystymosi procese galima išskirti ryšką, esminę, objektyvią ekonominių procesų planingumo laipsnio kilimo tendenciją. Tai leidžia spręsti, jog egzistuoja bendras ekonominių procesų planingumo laipsnio kilimo dėsnis. Jis veikia lygiagrečiai su tokiais bendrais ekonominiais dėsniais, kaip augimo dėsnis. Šio *bendrojo* ekonominio dėsnio negalima painioti su *specifiniu*, tik socializmo sąlygomis veikiančiu planingo proporcingo vystymosi dėsniu.

Cia objektyvus elementas sumažėja iki minimumo, o subjektyvus — padidėja iki maksimumo.

Iš to, kas anksčiau pasakyta, matyti, kad tikrai sąmoninga žmonių veikla nėra grynai subjektyvi. Sąmoningoje ekonominių subjektų veikloje dialektiškai, optimaliai derinasi subjektyvi ir objektyvi jos pusės, sudarydamos nedalomą vienybę. *Planingume, be abejojimo, atsispindi ne abi šios pusės, o tik objektyvus sąmoningos ekonominių subjektų ir pirmiausia socialistinės valstybės veiklos aspektas.*

Anksčiau planingumas buvo apibūdintas kaip ekonominių procesų sąvybė, parodanti, kokių laipsnių įgyvendintas iš anksto numatytas tikslas. Tačiau socialistinės ekonomikos planingumo nagrinėjimo negalima apriboti vien šia *formaliąja puse*, t. y. užsibrėžto tikslo įgyvendinimo laipsnio nusakymu. Ne mažiau svarbus yra ir socialistinės ekonomikos planingumo turinys *. Pastarąjį galima atskleisti analizuojant ekonominių tikslų prigimtį, turinį. Socialinis planingumo turinys priklauso nuo to, kokie konkretūs tikslai yra įgyvendinami ekonominiams procesams, kaip jie tarpusavyje derinasi, ar jie nėra antagonistiniai.

Aukščiausias socialistinės ekonomikos tikslas yra visapusiškas visuomenės narių poreikių tenkinimas, jų asmenybės ugdymas. Įgyvendinti šį tikslą įmanoma tik esant aukštam gamybinių jėgų išsivystymo lygiui, tik visapusiško visuomenės išsivystymo sąlygomis. Visapusiškas asmenybės ir visuomenės vystymasis socialistinėje visuomenėje sudaro dialektinę vienybę, nes visuomeninė plėtotė priklauso nuo individo (kaip visuomenės elemento) vystymosi ir reiškiasi per jį, o individo rutuliojimasis priklauso nuo visuomenės (kaip elementų sistemos) raidos ir reiškiasi per ją.

Socialistinio ūkininkavimo (ir planingumo) tikslas — sudaryti ekonomines sąlygas šiam socialiniam tikslui — visapusiškam individui ir visuomenės vystymuisi — įgyvendinti. Šiuo socialinio turinio požiūriu ekonominių procesų planingumas socialistinėje visuomenėje ir ankstesnėse socialinėse ekonominėse formacijose reiškiasi labai skirtingai. Pavyzdžiui, planingumas, kuris reiškėsi vergovinėje ar feodalinėje santvarkoje dėl ten vyravusių gamybinių santykių specifikos, klasinės struktūros objektyviai buvo pajungtas vergvaldžių ir feodalų tikslams įgyvendinti. Kapitalizmo sąlygomis planingumas, besireiškiantis kapitalistinėje įmonėje, objektyviai pajungtas aukščiausiam buržuazijos tikslui — kapitalo kaupimui. Socialistinės ekonomikos planingumas orientuojamas ne į atskirų individų, atskirų klasių tikslus, o į visų visuomenės narių, visos visuomenės visapusišką plėtotę. Ir ši socialinė planingumo orientacija yra objektyvių veiksmų ir pirmiausia gamybinių santykių pobūdžio padiktuota.

Kaip žinoma, socialistinė ekonomika turi hierarchinę struktūrą. Joje galima skirti bendrą ekonominę (makroekonominę), įmonės, atskiro individualaus darbuotojo lygį. Kiekviena iš šių socialistinės ekonomikos pakopų turi savo tikslą, kuris nebūtinai turi sutapti su visos ekonomikos tikslu. Iš to, kas pasakyta, išplaukia išvada, kad planingumas, pasireiškiantis žemesniuose lygiuose (socialistinės įmonės, atskiro darbuotojo veiklos mastu), toli gražu *ne visada yra tiesiogiai* orientuotas į visapusišką individo ir visuomenės ugdymą. Tokia įmonės orientacija yra idealus, pageidautinas, bet dar ne taip dažnai pasiekiamas atvejis. Planingumas socialistinėje visuomenėje dar dažnai tiesiogiai orientuojamas į grupinių kolektyvinių ir individualių tikslų įgyvendinimą. Tačiau labai svarbu pasiekti, kad šie daliniai tikslai būtų pajungti bendriems ekonominiams bent *netiesiogiai* tai yra kad kolektyvai ir individai, siekdami savų tikslų, „pakeliui“ prisidėtų prie bendro socialistinės ekonomikos tikslo įgyvendinimo.

* Į šių dviejų planingumo aspektų (vadindamas juos atitinkamai techniniu ir sociologiniu) egzistavimą atkreipia dėmesį A. Vengrys (4, p. 28—29).

Planingumą socialistinėje visuomenėje įprasta nagrinėti kaip vieno lygio reiškinį, t. y. tik horizontaliai. Tai, mūsų manymu, nepagrįstas šio sudėtingo savo prigimtimi reiškinio supaprastinimas. Planingumas, kaip ir pati socialistinė ekonomika, yra hierarchinis, daugiapakopis reiškinys. Planingumas reiškiasi ir visos ekonomikos, ir atskiros įmonės, ir individualaus darbuotojo veiklos mastu. Kiekvienam socialistinės ekonomikos hierarchiniam lygiui egzistuoja atitinkama ekonomikos *valdymo* pakopa: centrinis valstybinis ekonomikos valdymo aparatas, ministerija, susivienijimo, įmonės valdymo aparatas ir t. t. Kiekviena iš šių socialistinės ekonomikos valdymo sistemų pakopų turi įvaldyti *savo lygio* ekonominius reiškinius. Įvaldydamas atitinkamo lygio ekonominius reiškinius, tos pakopos užtikrina savo lygio ekonominių reiškinų planingą funkcionavimą ir vystymąsi. Iš to išeina, kad planinga socialistinė ekonomika gali būti tik tada, kai sąmoningai valdomi yra *visi* jos hierarchiniai lygiai — pradedant atskiru darbuotoju, baigiant ekonomika kaip visuma.

Socialistinė ekonomika gali plėtotis planingai tik tuo atveju, kai tarp šių hierarchinių lygių tikslų nėra antagonistinių prieštaravimų. Kalbame nebūtinai apie tai, kad visų hierarchinių lygių tikslai turi sutapti. Tačiau būtina pasiekti, kad atskiri individai, elgdami sąmoningai individualios sąmonės požiūriu, sąmoningai siekdami savo individualių tikslų, kartu reikštųsi kaip sąmoningi subjektai ir kolektyvinės sąmonės požiūriu, t. y. prisidėtų prie kolektyvinių tikslų realizavimo. Tik vykdant šią sąlygą, galima užtikrinti socialistinės ekonomikos kaip hierarchinės sistemos planingumą.

Brandaus socializmo sąlygomis nuolat stiprėja vidinis ryšys tarp visos liaudies, kolektyvinių ir individualių ekonominių tikslų. Žemesnių pakopų tikslai vis daugiau sutampa su aukščiausiu socialistinės ekonomikos tikslu. Individai ir kolektyvai, įgyvendindami savo interesus, vis labiau prisideda prie bendrų ekonominių tikslų realizavimo. Ši tendencija stiprina visaliaudinį planingumo socialistinėje visuomenėje turinį. Ryšys tarp individualių, kolektyvinių ir visos liaudies tikslų ir toliau darysis vis glaudesnis. Tai sąlygoja daugelis socialinių-ekonominių veiksnių: socialinių-ekonominių skirtumų tarp įvairių socialinių grupių, tarp miesto ir kaimo, tarp fizinio ir protinio darbo nykimas ir tuo pačiu visaliaudinio mūsų valstybės pobūdžio stiprėjimas, masinis visuomenės narių įtraukimas į visuomeninių procesų valdymą, kūrybinių elementų ekonominėje veikloje lyginamojo svorio didėjimas, tolesnis socialistinės ekonomikos valdymo sistemos tobulinimas gerinant planavimą, skatinimą, organizavimą ir t. t.

Socialistinėje visuomenėje planingumas yra viešpataujanti ekonominių procesų forma. Tačiau tai visiškai nereikia, jog socializmas sąlygomis egzistuoja absoliutus planingumas. Planingumas socialistinėje ekonomikoje pasiekiamas *tik tokiu mastu, koku valdymo sistemai pavyksta įvaldyti ekonominius reiškinius*. Kadangi ir socializmo sąlygomis ne visi ekonominiai reiškiniai iki galo pažinti, ne iki galo pajungti sąmonei, dalis tų reiškinų nėra sąmoningai valdomi. Vadinasi, tam tikra dalis ekonominių reiškinų funkcionuoja ir vystosi neplaningai, gaivališkai*.

Kaip pabrėžia žinomas bulgarų filosofas P. Gindevas, sąmoningumas ir gaivališkumas yra dvi nedalomos vieningo socialinio proceso pusės. Iš pradžių gaivališkumas reiškiasi kaip viešpataujantis komponentas. Socializmo epochoje dominuojančiu komponentu tampa sąmoningumas. Tačiau bet kuriuo atveju negalima situacija, kurioje gaivališkumas ar sąmoningumas reikštųsi „grynų“ pavidalu. Netgi visiškos komunizmo pergalės atveju, toliau rašo P. Gindevas, gaivališkumas turės tam tikrą poveikį visuomeniniams reiškiniams (5, p. 110—113).

Galima išskirti kelias gaivališkumo atsiradimo socialistinėje ekonomikoje priežastis**. Viena iš jų — žmogaus nekontroliuojamų, nevaldomų, *akly gamtos jėgų poveikis*. Nors šiuolaikinėmis sąlygomis žmogus yra pajungęs savo valiai daugelį gamtos jėgų, absoliutus gamtos pajungimas visuomenei, matyt, visada liks neįgyvendinamu žmogaus idealu. Neįval-

* Gaivališkumo negalima iš anksto vertinti kaip išimtinai neigiamo reiškinio. Gaivališkai sau kelią gali skintis, kaip nurodė V. Leninas, tiek pažangios, tiek reakcingos tendencijos (2r. 3, p. 12).

** Plačiau apie gaivališkumo socialistinėje visuomenėje reiškinius bei jų priežastis 6, 7.

dytos gamtos jėgos sukelia nenumatomus, neplanuojamus ekonominius padarinius, kurie sudaro sąlygas ekonominiam gaivališkumui atsirasti. Absoliutus gamybinių procesų įvaldymas, absoliučiai tikslūs sprendimai negalimi ir dėl kitos grynai fizinės priežasties. Pagal termodinamikos dėsnius „triukšmas“, „trukdymai“ informacijos šrautuose, o tuo pačiu ir netikslumai sprendimuose išnyksta tada, kai informacija juda šviesos greičiu ir absoliutaus nulio (-273°C) temperatūroje. Tik tada informacija neveluuoja ir neiškreipiama. Suprantama, kad visuomenėje šios sąlygos, užtikrinančios idealų informacijos judėjimą, absoliučiai tikslius sprendimus, neįgyvendinamos.

Antra ekonominių procesų gaivališkumo priežastis nepakankamai aukštas ekonominių dėsnių pažinimo lygis. Numatymas, planingumas ekonomikoje pagrįstas ne tik gamtos, bet ir ekonomikos dėsnių pažinimu ir sąmoningu tų žinių taikymu. Kadangi ekonominių dėsnių prigimtis, esmė, veikimo mechanizmas nevisiškai pažinti (absoliutus ekonominių dėsnių pažinimas, žinoma, neįmanomas), atsiranda netikslumų iškeldiant valdymo tikslus, pasirenkant tų tikslų įgyvendinimo priemones, metodus. Šios klaidos ir sukelia gaivališkumo elementus ekonomikoje.

Trečia, gaivališkumas socialistinėje ekonomikoje egzistuoja dėl atsitiktinumo elementų buvimo ekonominiuose procesuose. Ekonomikoje, kaip ir apskritai visuomenėje bei gamtoje, yra tiek būtinumo, tiek atsitiktinumo elementų. Pastarieji yra susiję su tokiais ekonominės veiklos bruožais kaip spontaniškumas, vietinė iniciatyva. Atsitiktinumas sunkiai numatomas (čia tegali padėti tikimybiniai prognozavimo metodai) ir tuo pačiu sunkiai įvaldomas. Todėl jis ekonominiuose procesuose ir reiškiasi kaip gaivališkumas. Neretai yra akiai kovojama su atsitiktinumu, siekiant jį paversti būtinumu. Tai viena iš voliuntarizmo apraiškų. Bandymai visiškai panaikinti atsitiktinumą, neleisti jam pasireikšti, viską formalizuoti tik padidina gaivališkumo pavojų, žymiai padidina nenumatytų padarinių, atsitiktinumų kiekį. Be to, tokie bandymai varžo vietinę iniciatyvą, biurokratizuoja valdymą ir tuo pačiu mažina ekonominių procesų efektyvumą.

Ketvirta, gaivališkumas gali persiduoti iš kitų, neekonominių visuomeninio gyvenimo sričių, kurios taip pat gali būti nevisiškai valdomos visuomenės požiūriu. Prie tokių sričių pirmiausia priklauso moralė, socialinis-psichologinis klimatas, šeima ir t. t.

Pagaliau gaivališkumo elementų socialistinėje ekonomikoje šaltinis yra kapitalistinės ekonominės sistemos gaivališkumas. Socialistinė ekonomika nėra izoliuota nuo kapitalistinės. Ji susijusi su pastarąja prekybiniais, kreditiniais ir kitais ryšiais. Todėl sukrėtimai, vykstantys kapitalistinėje ūkio sistemoje, turi tam tikrą poveikį ir mūsų šalies ekonomikai.

Gimininga planingumui sąvoka yra *proporcingumas*. Proporcija — tai tam tikras kokybinis ir kiekybinis santykis, atitikimas tarp įvairių ekonominės sistemos pusių, šakų, dalių, elementų. Ekonominio proporcingumo problema yra susijusi su darbo pasidalijimu. Kur yra darbo pasidalijimas, ten turi būti išlaikytos proporcijos tarp įvairių darbo rūšių.

Kol darbo pasidalijimas reikšėsi tik atskiro ūkinio vieneto ribose, tol reikėjo palaikyti atitikimą, proporcijas tarp įvairių tame ūkiniame vienetė (latifundijoje, feodaliniame dvare) atliekamų darbų. Tuo metu buvo svarbu, kad proporcingai būtų paskirstomos pastangos ir materialiniai ištekliai tarp įvairių ūkinės veiklos rūšių (laukininkystės, gyvulininkystės, amatų), siekiant patenkinti esančių tame vienetė žmonių poreikius.

Atsiradus ir vystantis darbo pasidalijimui tarp ūkinių vienetų, o vėliau ir tarp liaudies ūkio šakų, darosi aktualu palaikyti proporcijas ir tarp ūkinių vienetų bei šakų. Kapitalistinėje visuomenėje šios proporcijos realizuojamos gaivališkai, privatiems gamintojams reaguojant į jau susidariusias disproporcijas. Planingai sąmoningai kapitalizmo sąlygomis įgyvendinamos proporcijos tik kapitalistinės įmonės viduje. Gaivališkas proporcijų susidarymas, sudėtingėjant ekonominei sistemai, darosi vis

„brangesnis“, nuostolingesnis. Todėl jį turi pakeisti sąmoningo proporci-
jų planavimo ir įgyvendinimo mechanizmas viso liaudies ūkio mastu. Toks
mechanizmas veikia socializmo sąlygomis. Socialistinės valstybės, kaip
visos liaudies interesų atstovės, ekonominio aparato valdymo aparatas
palaiko proporcijas visuose ekonominės sistemos lygiuose. Socializmo są-
lygomis, esant visuomeninei gamybos priemonių nuosavybei, asocijuotų
gamintojų interesų bendrumui, proporcijos visuose ekonominės sistemos
lygiuose, pakopose susidaro daugiausia planingai — per išankstinį opti-
malų ekonominių proporcijų numatymą ir įgyvendinimą. Socialistinė
visuomenė per socialistinės valstybės ekonominio valdymo aparatą sąmo-
ningai palaiko tokias ekonomines proporcijas kaip: 1) santykis tarp
gamybos ir vartojimo; 2) santykis tarp pirmojo ir antrojo padalinio; 3) san-
tykis tarp pramonės ir žemės ūkio; 4) santykis tarp sunkiosios ir lengvo-
sios pramonės; 5) santykis tarp kaupimo ir vartojimo; 6) santykis tarp
gamybos ir darbo išteklių ir t. t.

Ekonominės proporcijos — tai *ne visada* kažkas objektyviai duoto, ku-
o reikia neišvengiamai sekti. Ekonominiai subjektai, realizuodami ekonomi-
nes proporcijas, turi ir tam tikrą pasirinkimo *laisvę*. Tiesa, pats ekonomi-
nio šalies išsivystymo lygis griežtai diktuoja tam tikrų esminių, *objekty-
vių* proporcijų būtinumą. Bet šalia šių esminių proporcijų egzistuoja ne
taip griežtai determinuotos proporcijos, kurias galima keisti priklausomai
nuo keliamų ekonominei sistemai tikslų. Taigi ekonominiai subjektai gali
keisti pastarąsias proporcijas, neprieštarodami objektyviems ekonomi-
niams reikalavimams, nesukeldami disproporcijų.

Apie esmines, objektyvias proporcijas nekalbama, ar jos yra geros, ar
blogos. Jos yra privalomos. Kas kita antroji proporcijų grupė — sąmonin-
gai reguliuojamos proporcijos. Šios proporcijos gali būti geros (efekty-
vios, ekonomiškos) ir blogos (neefektyvios, neekonomiškos). Kriterijus,
pagal kurį galima vertinti šios rūšies susidariusias ir būsimas ekonomi-
nes proporcijas, yra *tiksiai*, kurie keliami socialistinei ekonomikai ir kurių
siekia ekonominiai subjektai ir pirmiausia socialistinė valstybė. Tos pačios
proporcijos gali būti geros vienu ir blogos kitų socialistinės valstybės
įgyvendinamų tikslų požiūriu.

Ivairiais laikotarpiais socialistinei ekonomikai buvo keliami skirtingi
tikslai. Skirtingi jie buvo mūsų šalies industrializacijos laikotarpiu, Di-
džiojo Tėvynės karo metais, atkuriamuoju laikotarpiu, taip pat dabar —
brandaus socializmo sąlygomis. Atitinkamai buvo keičiamos (aišku, ne-
pažeidžiant objektyviai būtinų) ir ekonominės proporcijos, jas pakreipiant,
pritaikant šiems tikslams realizuoti. Karo metais sprendžiamų uždavinių
požiūriu nepatenkimo ekonominės proporcijos buvusios industrializacijos
laikotarpiu. Sutriuškimus priešą, reikėjo perorientuoti ekonomiką, spręsti
liaudies ūkio atkūrimo klausimus. Todėl atitinkamai reikėjo pakeisti eko-
nomines proporcijas ir t. t.

Planingumas socialistinėje visuomenėje yra visuotinis objektyvus, es-
minis, būtinas ekonominių reiškinų ryšys. Pirmiausia planingumas vi-
suose socialistinės ekonomikos lygiuose (individas, kolektyvas, liaudies
ūkis) yra objektyvus ligšiolinis istorinio gamybinių jėgų ir gamybinių
santykių vystymosi rezultatas. Be tokio planingumo šiuolaikinės gamybi-
nės jėgos negali funkcionuoti normaliai, subalansuotai, nevaržomai. Be
tokio planingumo negali būti tinkamai naudojamas visas šiuolaikinių gam-
ybinių jėgų potencialas. Dar daugiau — be planingumo, apimančio visą
liaudies ūkį, nėra ir socializmo. Ekonomikos, kuriai nėra būdingas bendras
ekonominis planingumas, negalima vadinti socialistine.

Visa tai leidžia daryti išvadą, kad planingumas reiškiasi kaip ekono-
minis dėsnis* Šį dėsnį ekonominėje literatūroje įprasta vadinti planin-

* K. Marksas pabrėžia, kad laiko ekonomija, kaip ir planingas darbo laiko paskirs-
tymas tarp gamybos šakų, yra pirmasis kolektyvinis gamybos ekonominis dėsnis (I.
p. 117).

go, proporcingo socialistinės ekonomikos vystymosi dėsniu. Šis dėsnis, kaip ir visi ekonominiai dėsniai, *ūkinųjų reiškinių paviršiuje* reiškiasi per sąmoningą ekonominių subjektų veiklą ir pirmiausia per ekonominį planavimą ir valdymą.

Taigi planingo, proporcingo socialistinės ekonomikos vystymosi dėsnis ir ekonominis planavimas ir valdymas — sąvokos, atstovaujancios skirtingiems ekonominės sistemos pažinimo lygiams. Pirmasis veikia ekonominės sistemos „pamate“, giluminiuose sluoksniuose, kuriuos galima pažinti tik su teorinio, abstraktaus mąstymo pagalba. Tuo tarpu planavimas ir valdymas yra praktinės žmonių veiklos formos, kurios yra palyginti akivaizdžios*.

Santykį tarp planingo, proporcingo socialistinės ekonomikos vystymo dėsnio iš vienos pusės ir planavimo bei valdymo — iš kitos, galima nustatyti kaip santykį tarp *esmės ir reiškinių*. Kaip ir visais atvejais, taip ir kalbamuoju, reiškinys (planavimas ir valdymas) nėra tikslus planingo, proporcingo vystymosi dėsnio atspindys. Jau vien todėl, kad, kaip minėta, planavimas ir valdymas ne visada veda prie planingumo.

Planingo, proporcingo vystymosi dėsnio egzistavimas nebūtinai turi reikšti, kad socialistinėje ekonomikoje automatiškai ir idealiai realizuojamos visos ekonominės proporcijos. Disbalansų, disproporcijų buvimas nepaneigia šio dėsnio. Planingo, proporcingo vystymosi dėsnio yra fundamentalus (o ne empirinis) ekonominis dėsnis. Jo, kaip jau sakytą, negalima tiesiogiai taikyti konkreitiems ekonominio gyvenimo paviršiuje besireiškiantiems reiškiniams, faktams, jo negalima sutapatinti su šiais faktais. Kaip tik todėl prieštaraujančių šiam dėsniui ūkinųjų faktų buvimas nepaneigia paties ekonominio dėsnio.

Pavyzdžiui, tai, kad toli gražu ne visada prekės yra mainomos pagal vertę, prekių kainos toli gražu ne visada atspindi jų vertę, nepaneigia vertės dėsnio. Darbo našumo smukimo faktai atskirose šalyse tam tikrais laikotarpiais nepaneigia bendrojo fundamentalaus darbo našumo kilimo dėsnio. Pragyvenimo lygio smukimas kai kuriose valstybėse tam tikrais istoriniais laikotarpiais nepaneigia bendrojo poreikių kilimo dėsnio. Tai, kad ne visada visiškai ir visapusiškai tenkinami kai kurių socialistinės visuomenės narių poreikiai, nepaneigia, jog socialistinės ekonomikos vidinėje struktūroje yra genetiškai „užkoduotas“ ir veikia pagrindinis socializmo ekonominis dėsnis.

Visi šie fundamentalūs dėsniai yra abstraktaus, idealizuoto pobūdžio. Idealizuotam fundamentaliam ekonominiam dėsniui pailiuotai smulkiau panagrinėkime vertės dėsny. Jeigu yra pusiausvyra tarp paklausos ir pasiūlos, sakoma jo apibrėžime, taip pat esant pusiausvyrai tarp visų kelių prekių kainą veikiančių veiksnių, prekės yra mainomos pagal vertę, t. y. prekių kaina atitinka jų vertę. Šiame apibrėžime pirmiausia nusakomos sąlygos, kuriomis prekių kaina atitinka jų vertę. Šios sąlygos nėra realios. Tai yra idealizuotos sąlygos. Tik ribiniais idealiais atvejais gali susidaryti pusiausvyra tarp visų kainą įvairiomis kryptimis veikiančių veiksnių. Atitinkamai tik ribiniais, idealiais atvejais prekės kaina gali atitikti vertę. Realiai dažniausiai nebūna visiškos pusiausvyros tarp visų prekių kainą veikiančių veiksnių, todėl prekių kaina dažniausiai tiksliai neatspindi jų vertės. Iš to išplaukia, kad vertės dėsnis ūkinųjų reiškinių paviršiuje „grynu“ pavidalu, be „iškraipymų“ nepasireiškia. Čia jis reiškiasi kaip esminė, generalinė mainų *tendencija*.

Idealizuotą pobūdį turi ne tik visuomenės, bet ir gamtos dėsniai. Pavyzdžiui, klaidinanti inercijos dėsnio apibrėžimas skamba šitaip: jei kūno neveiks jokios jėgos arba tarp jų bus pusiausvyra, tai jis (kūnas) arba išlaikys rimties būvį, arba judės tiesiai

* Nesuprantant šito, kyla pavojus pakartoti klaidą, kurią darė kai kurie tarybiniai ekonomistai trečiame, ketvirtame dešimtmetyje. Jie planą (ne planingumą!) buvo paskelbę pagrindiniu socializmo ekonominiu dėsniu.

ir tolygiai. Kaip matome, ir čia dėsnis formuluojamas ne realioms, o idealizuotoms sąlygoms, nes visuotoje nėra kūno, kurio neveiktų jokios jėgos, kuris išlaikytų absoliutų rimties būvį arba judėtų tiesiaeiškiškai. Todėl šis dėsnis fizinių reiškinių paviršiuje reikišiasi kaip esminė tendencija.

Planingo, proporcingo socialistinės ekonomikos vystymosi dėsnis taip pat yra abstraktaus, idealizuoto pobūdžio, ir ekonominio gyvenimo paviršiuje pasireiškiantys faktai yra tik nelabai tikslus jo atspindys. Jeigu ekonominiai subjektai, ūkininkaujantys įvairiais lygiais (individas, kolektyvas, valstybė), veiktų absoliučiai sąmoningai, viską numatytų absoliučiai tiksliai, jeigu puikiai pažintų visus ekonominius dėsnius, visas ūkininkavimo sąlygas, tai socialistinė ekonomika vystytųsi absoliučiai planingai. Kadangi šios prielaidos gali būti realizuotos tik išimtiniais, ribiniais atvejais, planingo, proporcingo socialistinės ekonomikos vystymosi dėsnis ūkininkavimo praktikoje, ekonominės tikrovės paviršiuje reikišiasi tik kaip *esminė, generalinė tendencija*.

Socializmui toliau vystantis, jam peraugant į komunizmą, ši tendencija nuolat stiprės, nors nėra pagrindo manyti, kad visuomenei kada nors pavyks pasiekti absoliutų ekonominį planingumą, visiškai išgyvendinti gaivališkumą.

Socialistinės ekonomikos vystymosi planingumo laipsnio didėjimo perspektyvos yra susijusios pirmiausia su moksline technine revoliucija. Mokslui tampant tiesiogine gamybine jėga, atskleidžiant vis naujus gamtos bei visuomenės vystymosi bruožus bei dėsningumus, vis aktyviau visuomeninių procesų valdytume dalyvaujant plačiosioms liaudies masėms, augant socialistinės visuomenės narių bendrajam ir profesiniam išsilavinimui, didės planų, priimamų ūkinių sprendimų tikslumas ir tobulės jų įgyvendinimo būdai bei priemonės. Visa tai didins socialistinėje ekonomikoje vykstančių ūkinių procesų planingumą ir atitinkamai mažins gaivališkų jėgų poveikį jiems.

LITERATORA

1. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. I.
2. Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. T. 3.
3. Leninas V. I. Raštai, t. 26.
4. Венгерс А. К. понятию управления экономическими системами при социализме.— LТSR AMMD. Экономика, 18.— V., 1980.
5. Гиндев П. Философия и социальное познание.— М.: Прогресс, 1977.
6. Живкович Л. Стихийность и сознательность в развитии социалистического общества.— В кн.: Актуальные проблемы марксистской философии. М., 1974.
7. Паркин В. Ф. Социальный детерминизм как проблема развитого социализма.— М., 1981.

Vilniaus V Kapsuko universitetas
Tarpfakultetinė politinės
ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1982 m. kovo mėn.

ПЛАНОМЕРНОЕ РАЗВИТИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

П. ГИЛИС

Резюме

Статья знакомит читателя с некоторыми аспектами проблемы планомерного развития социалистической экономики. В частности, затрагиваются такие вопросы, как сущность и факторы планомерности, относительность понятия планомерности, соотношение планомерного

и стихийного в экономике, причины появления отдельных элементов стихийности в социалистическом хозяйствовании, содержание закона планомерного развития социалистической экономики.

В начале статьи показывается связь между экономическими и гносеологическими основами планомерности. Такое рассмотрение дает возможность проследить рост сферы планомерности «вглубь» и «вширь» в процессе исторического развития производительных сил и производственных отношений, а также показать, с одной стороны, социально-экономическую необходимость, с другой — возможность планомерного развития социалистической экономики на всех ее уровнях.

Рассматривая проблему стихийности, автор исходит из того, что в принципе невозможна абсолютная планомерность. Он также считает, что стихийность — это не всегда отрицательное явление (если она, например, связана со спонтанным возникновением творческой инициативы). При рассмотрении причин появления фактов стихийности в социалистическом хозяйствовании выделяются физические (природные) и социальные факторы. Существование отдельных фактов стихийности ни в коей мере не должно восприниматься как доказательство того, что закон планомерного развития социалистической экономики не действует. Этим объясняется несводимость экономической сущности к экономическим фактам.

В заключение затрагиваются некоторые аспекты проблемы пропорциональности. Автор показывает, что экономические пропорции являются относительно гибкими. Это означает, что государственные органы управления располагают определенной свободой при формировании пропорций, однако при этом они не должны нарушать границы, диктуемые объективными условиями.